

Мугрузул Гали

Малъиялъул мурад:

- 1) Халкъиял лирикиял ва эпосиял кучлдузул хлакълъулъ баян глатид гъаби.
- 2) Халкъаль мацлхъан загъруяб чеглераб борхьида рельефинавиялъе гилла чезаби.
- 3) Кочлол глущи, пасихлъи, кидагосел эпитетал, гезул кIвар рагулаго, халкъияб асаралъул аслияб пикру бати ва гьель малъулеб глакълуялда нахгIунтIи.
- 4) ПасихIго цIали камиллъизаби.

Дарс

1. Дарс байбихъила рокъобе къураб тIадкъай тIубан бугищали хал гъабиялдаса.
2. Учителас (5 классалда малъараб къурулъ хутIарав Галиде кечIги цадахъкъан) халкъиял лирикиял ва эпосиял (къисаял) асаразул хлакълъулъ баян глатид гъабила. Халкъиял кучлдузул тайпабазул бицунаго, мисалалъе росила ва лъималазе цIалила рокъл, къалул кучлдуздасан куплетал, гьединго магIуялдаса, лъималазул кучлдуздаса тIаса рищарал мухъал. Гьел росила «Меседил мугъл», «Хочбар», «Авар халкъалъул лирика» абурал тIахъздаса. Гьел хIалтIи 8—10 минуталдаса халат бахъине теларо.

3. Бищунго машгъураб халкъияб къасидатлъун ккола «Мугрузул Гали» абураб кечI. Гьел кочлол чанго батIияб вариант буго. БатIи-батIиял районазда гьел ахлула батIи-батIиял вариантзда. Киналго кодоре щварал варианталги дандеккун, аваразул хъвадарухъан МухIамад Шамхаловас къачIараб куцалда малъулеб буго нилъеца гьел халкъияб хазинаялдаса цояб.

4. Учителас кечI пасихIго цIалила, лъугIизегIан лъалхъичIого, хадуб лъалхъиги гъабун, цо нухаль гъорлъан жидеого цIализетIад къала, цинги цIехела:

— Гали кинаб гIамалалъул чи вугев?

— Мацлхъабазда лъалеб букIарабищ гьесул гIамал-хасият?

— Галиги лъадиги. кин данделъарал чагIи рукIарал?

— Кинаб хъизан гезул букIараб?

— Мацлхъабазда Гали божиялъе гилла лъазе кIвелищ, лъимал? (Суал захIматаб буго. Лъимал хадур гьечIони, халат бахъинабичIого, учителас бицина: Галие жиндирго лъади хIатхун йокълуй йикIиналъ, божарав чияе бициналъ, гьел живго гьереси бицунарев вацIадава чи вукIиналъ, баччизе захIматаб чеглераб хабар тIаде щведал, глакълу биххизабуна хехаб гIамалалъул чиясул).

«БитIаралдаги тIекълалдаги гъоркъоб рокъоялъул манзил» абураб кициялъул магIна рагъизе тIамила цIалдохъаби ва гьел кочлол магIнаялда бухъинабизе тIадкъала.

Жидепаго цIализе ва 5—6 диафильмаялъулаб сурат цебечIезабизе (бицун) 8—10 минутги къун, хIалтIизе риччала. ЦIараб заман арабго, хIадурлъун рахъиналъул халги гъабун, лъабго-ункъго жавабалъухъ гIенеккила.

Цогидазул битлизабизе, тладе жубазе жо батани, гъезиеги рагли къела.

6. Кидагосел эпитетал ратизе ва гъезул киваралъул бицине тладкъала. (Лъималазда ратула: рорхатал мугрул, гидрадул гохлал, мугрузул Глали, къватул шуш, гъулияб маргъал, микъларцул курхъен, хлалалай лъади, щунусабго гли, глисинал лъимал, бахъинаб гъумер, чеглерал берал, сабурав гъудул, рекел хазина, кибалаб ханжар, багараб цла—гъезул щибалъул киваралъул бицунаго, халат бахъине биччазе бегуларо, хлатта гъел киналго эпитетал ратаралги гела заглипаб класалъе. Амма гламлъиялъе суалал къела:

— Кочлол авалалда кидагосел эпитетаз кинаб кьер бихъизабулеб бугеб? Гъез кинаб ахвал-хлал бихъизабулеб?

— Кочлол ахиралде кинал эпитетал ракулел? (багараб цла, багараб би). Гъез щиб биччизабулеб?

— Гурчинаб кьер багаралде лъица сверизабураб? Сундул кумекалдалъун?

— Паракъат магарда вугев Глалида тладе балагъаб мацлилаб хабар щолел буклин кинаб сипатияб раглиялдалъун кочлолъ загъир гъабун бугеб? (Клал чеглераб хлама цебеги къотлун), гъеб биччизе ккола: «Чеглераб гъересиги цебекъотлун, тладе щолел ругилан».

7. **Рокъобе къела** хрестоматиялъул тладкъаял туразе ва гьалатл биччачлого, чвахун цализе лъазабизе.

2 д а р с

1. Дарс байбихъила, учителас цевехъанлъи гъабун, классалъго хоралда кечл цалиялдалъун. Хадуб цо лъикласул, лъабго заглипасул цалиялъухъ гленеккила, гъезие къимат къела.

2. Хадуб хал гъабила тлехъалъул тладкъай тлубаялъухъ: клиго-лъабго жавабалъухъ гленеккила, гъезда данде ккун, киназулго хлатли битлун бугищали балагъила.

3. Бачлинахъего Глали мацлихъабазда божичлолъи бихъизабулеб бакл батизе ва цализе тламила. Лъималаз гъеб цалун хадуб, тладчлей гъабила «хлалхъубазул гъерсазда».

— Жахлда цликларал, хлал хъубал чагли нильеда дандчлвана цоги халкъияб кочлолъ. Раклалде щвезаре щал гьелали. (Лъималаз къурулъ тарав Глалил вацал рехсола).

— Сунца гъел вац члвазе тламурал? Щиб мурад буклараб гъезул?

Гъаб кочлолъ щал кколел жахта бергарал, хлалхъубал?

(Тладе рачларал мацлихъаби). Учителас тладе жубала: «Рокъун данделъарал рос-лъадиялъул разияб, талихлаб глумру буклиналда хлалхъублъарал чагли руклана мацлихъаби». Цализабила Глали божизавизе гъез рехсолел хлужжаби ва гъикъила:

— Глалил хъизанги рукъги лъикl лъалел, жидеда Глали божизе кколел, гъесул ирс шолеб глагарлъиялъул глдамал мацlихъаби рукlин кинал хlужжабаздалъун чlезабизе клелеб? (Гъезда лъалел буго Глалил хlалуцараб хехаб гламал букlин, гъесул чlужуялъул гъулияб маргъалги микъгlарцул курхъенги букlин, гъел божарал чагlи рукlунин, эбелалъ ругъелги бараб «лъади урхъун йигин, лъимал хъачlлъун ругин» абейн. Божилъи гъечlев чияс бицарабани, лъадул жавабалда божичlого, ханжар къватlибе цlазегlан гlантавчи Глали вукlинчlолъи бихъула гъесул щакдарияздасанги). Гъеб хlужжабазда гlадчlей гъабун хадуб, цlализабила хвалил ругънал лъурай лъадул калам, цинги гъикъила:

— Глалидехун лъадул кинаб бербалагъи бугеб? Кинал сипатиял раглабалъ гъеб загъирлъулеб? («талихl къеяв», «реклел хазина»).

Лъадул гlайиб гъечlолъиялда Глалил раклчlей бихъизабулел раглаби цlализе гlадкъала (4—5 бутlа), (сабураб калам, данде гъимана гъулияб маргъал, къуркъурун лъун буго микъгlарцул курхъен).

— Глалил щиб гъалатl ккараб? Щиб гъес цин себе гъабизе кколеб букlараб?

— Мацlихъабазда божун, жиндирго квердасан хирияй лъади хведал, Глалица кинаб хlукму гъабураб? Чlаго вукlунилан гъелдаса хадуб, рохелго бихъилаандай?

— Эбелалъул жавабалдасан Глалида щиб бичlчlараб?

— Хъантlарал вацазе суд гъабизелъун, эбелалъ гъезда себе чlехъана къурулъ тарав Глалил рукъбузул цlураб таргъа. Гъаб кочlолъги гъединабго магlнаялъул раглаби руго. Гъел рате ва цlале (Эбелалъе Глалица гъабураб жаваб— «гъайбатаб цlцlе», «микъбагъаяб дегlен»—гъезул магlна рагъила лъималаз, гъел хъолел ругин, гъезул гъанги белъун, кеп къабизе щал ахlеян Глалица эбелалда гlадкъалел бугебали баян гъабизе гlамила ва гъеб мацlихъабазе гъабулеб судлъун букlин чlезабила. Гlумруялъул иццlъун эбелги эбелаб ракъги кколелъул, халкъалъги гlайибиязе рекъараб тамихl гъабизе эбелалда гlадкъалел буго.

4. «Гlакълу цебеккезаби, ццин нахъе цlай», яги къокъго: «Гlакълу себе, ццин нахъе» абураб кици, кочlол магlнаялда хурхинабун, рагъизе гlадкъала. Хадуб гъикъила:

— Халкъияб кечlалъ щиб нилъеда малъулеб бугеб?

— Инсанасул бищун инжитаб кинаб гlабгl кочlолъ какун бугеб? (Хlасил гъабила).

— Мацlихъабазул образ чlегlераб борхъида халкъалъ рельеъинабиялъе гlилла щиб?

— «Къайицадахъал» абураб маргъаялда мацlихъанасда рельеъараб жо щиб кколеб? (Цер).

— Гъель гъалмагъабазе бицараб жоялда щибан абилеб? (Гъереси).

Гъерсидаги мацlидаги гъоркъоб батlалъи щиб? (Лъарасе лъикlаб къимат лъела; лъачlони, живго учителас бицина: гъересиялъ гуккула, мацl гъаби ккола гуккиги

тладе питнаялде гъусиги. Гъерсил мурад—гукки, мацлил мурад—питна бекъи, кьал ккезаби. Мацлехъанлъиялъул авалияб хlокl—гъереси. Гъереси бицарав чи нахъе кьаларо, питна багъаризабизеги. Мацлехъан ккола, гъереси бицун, глдамал цоцазде гъусулев, гуккун глдамазда гьоркъоб кьал багъаризабулев чи. Гъеб цлакьго инжитаб тлабгl каки буго кочlол аслияб мурадги.

5. Пасихlго кечl цлализабиялда тлад хlалтlила дарс лъугlизегlан. Классалъго, кьералккун, кли-кликкун, цо-цояс бутlрулккунги тlубангоги цлализабила. Щибаб цлалиялъе учителас кьимат кьела (бицун), лъикl ккараб цлали ва тlатарал гlунгутlаби рехсела.

6. Рокьобе кьела тlехьалъул тладкъаял тlуразе ва ахираб бетlер реклехъе лъазабизе.

Дарс хlадурана авар адабияталъул учитель
Асильдарова Шагьрузат Ахlмадовнаялъ.

